

Проекции на устойчивото развитие в образованието

Маргарита Бонева

***A plan view of education for sustainable development:** This paper studies the possibility for improvement of teachers on the field of education for sustainable development. Education for sustainable development requires changes regarding education quality in secondary and higher education.*

***Key words:** Sustainable development, Plan view, Education.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Образованието изпълнява фундаментална роля в промяната на ценностите, начина на живот и поведението и във формирането на компетенции за изграждане на демократично гражданско общество. То е основен инструмент и в промяната на отношението към околната среда от позициите на международните стратегии и решения за устойчиво развитие.

Образованието за устойчиво развитие (ОУО) става приоритетно при задълбочаващата се антропологична криза. То е образование за личностно и социално развитие, което включва екологичните, социалните и икономическите измерения на развитието. Интегрира природозащитното, екологичното, здравното и гражданското образование в едно цяло и поставя акцент върху самия живот.

Устойчивото развитие се разглежда като алтернатива на консуматорското общество, като изход от развиващата се криза в отношенията към околната среда и към природните ресурси.

От позициите на концепцията за “учене през целия живот” образованието за устойчиво развитие има своето място във всички степени на образованието.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В Програмата за подкрепа на образованието за устойчиво развитие в България се подчертава, че чрез нея се подкрепя прилагането на концепцията за ОУР на всички равнища в образованието, определя се ролята на държавните институции, ВУ, общините, организациите на гражданското общество, медиите и бизнеса при развитието на ОУР на всички нива.

Личностна отговорност в широките слоеве, която ще предопредели успеха на глобалната екологична политика на правителството може да се постигне само чрез изграждане на подходящи съзнателни институции. Проблемът е много сериозен и много широк, защото едва тепърва започва да проличава нуждата от формиране не само на елитарна, но и на широко възприета нова мисловност, за да се постигне желаното устойчиво развитие. Все още не са добре известни механизмите, инспериращи съвременния човек за екологична отговорност, защото той е превръщан от институциите на потребителското общество в потребител.

Човекът в повечето случаи не съзнава не само последствията, но и причините, а така също и целите на своите действия. Желанието на първо място да се допринесе за опазването на околната среда води до интерес към механизмите, които могат да осигурят желаното поведение на промяна. В резултат на това изпъкват три мисловни области като съществени механизми за добро екологично постижение:

➤ съзнателен подбор на “доброто” в екологично отношение, т.е. претеглянето на всяко действие от гледна точка на екологичните му последствия (човекът разбира се атом);

➤ склонност към сътрудничество между хората по екологични проблеми (човекът, разбира се обществено същество);

➤ човекът, в когото са “вкоренени” необходимите за устойчиво развитие ценности (човекът като микрокосмос).

Според Брьотгер системите от ценности, управляващи човешкото поведение, са с "различна валентност" и представляват няколко концентрични сфери около съзнанието:

- *първата сфера* касае глобалните ценности в човешкото съзнание, няколко десетки на брой, сред които се подрежда и опазването на околната среда;
- *втората сфера* конкретизира екосъзнанието и определя съзнателното в екологично отношение поведение при покупка и употреба на продукта;
- *третата сфера* има определящи фактори, които са няколко хиляди на брой – оценки и съждения за сравнителното качество и цена, "обвиват" процесите на купуване и ползване на продукта и водят до икономическия и психологическия резултат.

Съвременният човек осъзнава, че опазването на околната среда е глобална ценност. Паралелно с това, на по-ниско, но по-близо до съзнанието ниво, същият човек ценностно отсъжда например нуждата от нов престижен автомобил, за да изпълни социалната си функция на успял професионалист, отговорен глава на семейство, принадлежащ или вече надскочил някакъв неформален приятелски кръг. Глобалната ценност на опазването на околната среда в личността следователно се разтваря в касаещите непосредственото качество на живота на хората ценностни решения. Установява се дистанция между декларираната екологична отговорност и реализираното екологично поведение. При съвременният човек в момента, в който личните му интереси биват засегнати, проблемът за околната среда избледнява и други мотиватори вземат връх.

Всяко човешко действие има проекция върху качеството на околната среда. Съзнанието на хората обаче все още не е "дорасло" до мотивирано екологично поведение.

При изследване на зависимостта между образоваността на индивида и готовността му да се обучава допълнително на принципите за опазване на околната среда (*индикатор за потребността от допълнително обучение относно принципите на екологичен маркетинг*). Най-много са хората с висше образование, които посочват, че определено се нуждаят от допълнително обучение и специализация в тази насока, а само 10 % от хората със средно образование имат такава потребност. Изводът, който се налага е, че колкото по-високо е образованието на индивида, толкова той е по-склонен да се обучава в екологичен маркетинг, т.е потвърждава се всеизвестната истина, че "човек се учи докато е жив" и че този, който веднъж е разбрал предимствата на образованието, е много по-склонен допълнително да се обучава.

Кризата в гражданското екологично съзнание може да бъде преодоляна чрез образованието като част от програмата за *екологичен маркетинг*, насочена към широките слоеве на населението и акцентираща върху уникалността на природната среда в България.

Икономическият растеж е адаптивно-ефективен път, в който се осъществяват транзакционни разходи. За постигане на екологична устойчивост са необходими транзакции – на първо място в знание, а знанието се променя и след епохата, започнала с деветдесетте години на XX век, изисква *ценностно приемане*. С други думи трябва да се инвестира дългосрочно в изграждането на изгодна за устойчивото развитие на цялото общество ценностна система в индивидите. С тази задача може да се справи само категорията на екологично отговорните и лично ангажираните индивиди.

В глобализирания и информационно напрегнат свят индустрията губи властта си за сметка на знанието, като когато се говори за знание, винаги трябва да се включва и морал и етика, защото истински знаещите са етични и отговорни пред големите цели.

Възпитанието и образованието са призвани да заложат и изградят новата екологическа съвест, налагането на екологическия морален императив на човечеството като единствено възможен изход за него.

Системата на екологично образование и възпитание обхваща изключително широк кръг от проблеми. Екологичното възпитание и образование днес се основава на нов подход към решаване на проблемите – пренасяне на акцента от развитието на познавателния интерес към самостоятелното научно търсене, намиране на дълбокия личностен смисъл и ценност на познанието и удовлетвореност, дълбока интегрираност на усвоеното знание по пътя на собствено действие, правене и в крайна сметка може да се.

Достойнството и чувството за отговорност са основните качества, които се формират още от детска възраст у индивида, ако той трябва да проявява интелигентно участие в обществения живот. Това е и центърът на т. нар. гражданско възпитание, основна част от което е дейността по утвърждаването на новата международна етика, основана на осъзнаването на глобалните екологични проблеми. Факт е, че екологичното съзнание все още решително изостава от разрастването на екологичната криза, както по света, така и у нас. Най-ефективната институция за обмяна на информация, идеи и усвояване на технологии, за ускоряване на културната еволюция в изграждащото се информационно общество, остава образованието и възпитанието. Липсата на култура в опазването на естествената среда и нейното поддържане, замърсяването на биосферата и средата за обитаване, поражда на свой ред агресивност, жестокост, емоционален глад.

Образованието е ключът към формиране на глобално мислене у хората, а оттук то е средство за овладяване на глобалните проблеми, пред които е изправена днес човешката общност. Четирите принципа за образование през целия живот, формулирани в Доклада на Международната комисия за образование за XXI век пред ЮНЕСКО (1997) : *да се научим да знаем; да се научим да правим; да се научим да живеем заедно; да се научим да бъдем* стават все по-актуални.

Експертният анализ по отношение на образованието за устойчиво развитие показва, че:

➤ все още съществува недостиг на реализирани добри модели на ефективно образование по проблемите на устойчивото развитие. Недостатъчна е подготовката на педагогическите кадри, относно ограниченото използване на интердисциплинарния подход и на методите за развитие на отношения и умения в процеса на преподаване. Липсват учебни материали за ефективна ОУР, съществуват трудности в намиране на информация, ограничена е финансовата подкрепа, свързана с финансиране на събития и инициативи, посветени на ОУР;

➤ налице е недостатъчно сътрудничество не само между образователните, но и между всички останали институции по проблемите на ОУР;

➤ възможности за решаване на тези проблеми предоставя подкрепата за ОУР от МОСВ и МОН. Необходима е обаче целенасочена дейност за висока мотивация на учениците за участие в дейности по ОУР, интерес от повишаване на квалификацията на учителите по ОУР, програми за финансиране на чуждестранни донорски организации, свързани с ЕО и ОУР.

В настоящия момент са налице:

➤ недостатъчна компетентност на училищните ръководства да разработят собствена политика за подобряване на училищната околна среда;

➤ липса на свободен пазар в сферата на квалификация на учителите;

➤ честа смяна на кадрите в областта на образованието;

➤ недостатъчно финансиране на образователни проекти;

➤ бавна промяна в обществените нагласи и модел на потребление;

➤ честа смяна на политическите приоритети.

Ситуацията в българското училище е следната:

➤ интегрираните учебни предмети от 1 до 6 клас, както и диференцираните учебни предмети в горна образователна степен с учебните си програми поставят повърхностно на вниманието на учениците проблемите за устойчиво развитие независимо, че в учебното съдържание има теми, свързани с природозащитното и екологичното образование;

➤ общообразователната подготовка на учениците в системата на средното образование има ключова роля при осъществяване на образованието за устойчиво развитие. Тя развива знания, умения, отношения и ценности, които са реална предпоставка за формиране на ново мислене и отношение към околната среда;

➤ привеждането на образованието в съответствие с обществените потребности и европейските измерения изисква промяна в ДОО за учебно съдържание и учебни програми на МОН. В тях приоритетно трябва да се включат теми и понятия, свързани с антропогенната екологична криза и с концепцията за устойчиво развитие. В съществуващите програми по химия и опазване на околната среда и по свят и личност трябва да се разшири обхватът от знания по вече включените в учебниците урочни единици и понятия. В останалите диференцирани учебни предмети трябва да се включат нови урочни единици, свързани с антропогенната екологична криза, с глобализацията и устойчивото развитие.

➤ организирането на образованието за устойчиво развитие преди такава промяна е възможно само при използване на утвърдени извънкласни и извънучилищни форми за надграждане на знанията. При разработване на ЗИП и СИП може да се включат и теми, свързани с концепцията за устойчиво развитие. Специално допълнително внимание трябва да бъде обърнато на темите, свързани с демографския натиск върху използването на ресурсите, новите технологии за производство на енергия, глобалните екологични проблеми, производствените аварии, биологичния мониторинг, екологичните противоречия и др.;

➤ в Закона за професионалното образование и обучение се регламентират ДОО за придобиване на квалификация по професии и при разработването на учебното съдържание, отчитайки спецификата на трудовите дейности по конкретните професии и специалности, се включва задължително учебно съдържание, което формира знания и умения за опазване на околната среда и разглежда възможностите за намаляване на вредното въздействие на етапите от технологичния процес върху въздуха, водата и почвите, върху живота и здравето на хората (лъчения, вибрации, шум);

➤ в Националните изпитни програми за провеждане на държавни изпити за придобиване на степен на професионална квалификация са заложили и показатели за оценяване на придобити професионални компетенции за опазване на околната среда. Заслужава да се помисли за включване на въпроси от екологичното, природозащитното и образованието за устойчиво развитие в държавните зрелостни изпити по физика и астрономия, биология и здравно образование, химия и опазване на околната среда, география и икономика, но след промени в ДОО и учебните програми;

➤ в системата се осъществява и професионално образование и обучение по професията "Екология", специалност "Екология и опазване на околната среда". В пет или шестгодишния курс на обучение, учениците усвояват професионални компетенции – знания, умения и личностни качества, които им осигуряват успешна реализация в голям брой професионални области. На своите работни места те прилагат придобитите умения при анализ на продукти, въздух, води, почви, контрол върху отпадъците, както и върху производствените процеси. Необходимо е обаче да се разширят възможностите за професионално развитие чрез ОУР;

➤ в неспециализираните училища изучаването на екология трябва да се реализира в съответствие с образованието за устойчиво развитие.

➤ образователната система на ВУ трябва да подготвя повече, много повече инженери и икономисти с екологичен профил. Германски източници сравняват опазването на околната среда с "двигател на професии";

➤ зрелите хора трябва да бъдат обхванати чрез националните медии, които да достигат до тях по психологически и маркетингов способ с идеята за печеливш екологичен профил на страната ни в "сърцето на Европа";

➤ отговорността към опазването на околната среда трябва да се възпитава в децата от най-ранна, предучилищна възраст и това да продължи трайно в образователния процес.

Опазването на околната среда чрез образователната система трябва да се превърне в културна институция, част от нов тип съзнание.

Особено място в образованието за устойчиво развитие има квалификацията на учителите. Ето защо в съществуващите в страната ДИПКУ трябва да се осигурят курсове по социална екология и върху аспекти на устойчивото развитие. С цел висока ефективност същите трябва да се организират в отделни групи, отчитайки спецификата на предметите, които преподава и образованието на съответния учител.

В тази връзка групирането на учителите за повишаване на квалификацията може да е в следните групи:

➤ *първа група* – учители по химия и опазване на околната среда и по екология и опазване на околната среда (от профилираните училища). В учебната програма за преквалификация на тази група по мое мнение трябва да се включат темите: *Екологията като наука с интердисциплинарен характер, Екологичен риск, Екологична криза, Екологични компоненти на концепцията за устойчиво развитие, Биоразнообразие на екосистемите и устойчиво развитие, Социална екология, Устойчиво управление на отпадъците, Закон за насърчаване използването на възобновяеми енергийни източници и алтернативни енергийни източници, Концепция за устойчиво развитие, Директиви за Стратегическа оценка и ОВОЗ;*

➤ *втора група* – учители по биология и здравно образование. Тематиката на преквалификационните курсове по мое мнение трябва да обхваща: *Концепцията за устойчиво развитие, Националната стратегия за опазване на биологичното разнообразие, Биоразнообразие на екосистемите и устойчиво развитие, Директива на ЕС за хабитатите 92/43, Директива за птиците 79/409/ЕИО, Европейска програма "Натура 2000", Концепция за биологичното разнообразие, Конвенция за биологичното разнообразие, Природозащитно законодателство – български закони и нормативни актове, Природозащитно законодателство – международни конвенции;*

➤ *трета група* – учители по география и икономика. В тяхната програма за преквалификация предлагам да бъдат включени темите: *Устойчиво развитие на европейските региони, Устойчиво използване на ресурсите, Европейска рамка за устойчива регионална политика, Опазване и увеличаване на природните ресурси, Устойчиво енергийно развитие, Партньорство със страните от ЕС, Стратегия за устойчиво развитие, Глобално затопляне и Концепцията за устойчиво развитие;*

➤ *четвърта група* – учители по физика и астрономия. Тематично в програмата може да се включат: *Стратегия за устойчиво развитие, Електромагнитна екология, Екология на шума, Глобално затопляне, Екологични компоненти на Концепцията за устойчиво развитие, Закон за насърчаване използването на възобновяеми енергийни източници, алтернативни енергийни източници и биогорива;*

➤ *пета група* – учители по философия и по свят и личност. В тяхната програма за преквалификация би трябвало да намерят място темите : *Гражданско*

общество и устойчиво развитие, Европейска рамка за устойчива регионална политика, Партньорство със страните от ЕС, Екологична политика, Екологично законодателство, Социална ориентираност на Концепцията за устойчиво развитие, Концепцията за устойчиво развитие и социалните проблеми, Концепцията за устойчиво развитие и опазването на социалната и културна стабилност.

Групирането на учителите, преподаващи в 1-6 клас да се извърши в съответствие с професионалното направление на завършените от тях специалности. Обучението да се извърши по различни за всяка група програми, основани на интердисциплинарния подход. Задължително да се включат теми, свързани с *Концепцията за устойчиво развитие* и *Социална екология*. Да се реализират дискусии по възможните форми за образование за устойчиво развитие с децата, като се използват възможностите на съвременните дидактически средства. Да се обсъдят възможности за екскурзии с екологична цел, както и разработване на проекти по определена, съответстваща на възрастта екологична тематика, посещения в РИОКОЗ, запознаване с екологични понятия с използване възможностите на игрите и др.

Във всички програми за преквалификация специално място трябва да се отдели на екологичната култура.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За реализация на програмата за устойчиво развитие е необходимо и подпомагане на мултимедийни образователни програми, стимулиране на мултимедийни педагогически приложения и формиране на критична маса от потребители, продукти и образователни мултимедийни услуги, подготвяне и мотивиране на учители и преподаватели във ВУ да използват новите средства за обучение на информационното общество като разширяват културното и лингвистичното им разнообразие, развитие на виртуални центрове за научно-изследователска работа и др. Не трябва да се забравя, че в информационното общество компютрите вече не са само образователни средства, а съчетани с комуникационните технологии се превръщат в нова образователна среда, чиито характеристики не се изчерпват единствено с определението *компютризирана учебна среда*. Измеренията на тази образователна среда варират от дидактичното обучение до електронния университет, в който учащият е напълно свободен в избора си на място и време. Тази среда налага нов начин на мислене и нов вид образование, като разширява неимоверно границите на университетите и извежда на преден план въпроса за "информационната грамотност". Концепцията за "виртуалната учебна зала" дава възможност на студенти и специалисти да "посещават" лекции, международни семинари и конференции, провеждани по цял свят, без транспортни разходи и дългосрочно отсъствие от естествената среда, работата и семейството.

В центровете, предлагащи образователни услуги трябва да се поднасят теми, свързани с проблемите на околната среда и устойчивото развитие.

Оптимално трябва да се използва информацията, която предлагат телевизионните канали и глобалната мрежа Internet.

Във ВУ учебните планове в настоящата си форма и съдържание в т. ч. и в учебните планове за професионална квалификация "учител" в зависимост от професионалното направление може да се включат като задължително избираеми и факултативни дисциплини, именно такива, които са свързани с антропологичната криза и устойчивото развитие.

Екологизацията на учебното съдържание трябва да стане задължителен елемент при изработването на учебните програми по отделните дисциплини. По

този начин може да има някаква гаранция, че завършващите учители ще имат базова подготовка по ОУР.

В "Десетилетие, посветено на образованието за устойчиво развитие през периода 2005-2014 година", обявено от ООН педагогическото образование, качеството на подготовка на учители, обвързането на педагогическата теория с практиката, на професионализма с творчеството, се явяват потенциални резерви в образованието за устойчиво развитие.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бонева М. За усъвършенстване системата за обучение във висшите училища. Сборник ЮНС, ДИПКУ, В., т. III, 2007.

[2] Бояджиева, Н. Дидактика на висшето образование и подготовката на учители и специалисти като предмет на изследване на дисертациите по педагогика през последното десетилетие в България, Сборник от Юбилейна научна конференция "Образование и квалификация на педагогическите кадри – развитие и проекции през XXI век", т. III., Ш., 2007.

[3] Василев Г. Химия и опазване на околната среда. С., УИ "Св. Кл. Охридски", 2001.

[4] Вачков К. Практическа социоекология. ШУ., Ш., 1998.

[5] Закон за висшето образование. ДВ, бр. 41 от 22.05.2007 г.

[6] Информационното общество: предизвикателство за Европа. Европейска конференция на министрите в областта на масмедиаите 11-12 декември 1997.

[7] Каменов Д., В. Грозев, Д. Бъчварова, А. Дойчинов. Екология и сигурност. ШУ, Ш., 2007.

[8] Кирилов М., Г. Нейков, С. Караиванов, З. Коларова, Л. Овчарова, М. Йотова. Химия и опазване на околната среда 9 клас (профилирана подготовка). Булвест 2000, С., 2001.

[9] Кирилов М., Г. Нейков, З. Коларова, С. Караиванов, С. Бенева и др. Химия и опазване на околната среда 9 клас (задължителна подготовка) Булвест 2000., С., 2001.

[10] Костова З. Изграждане на екологично съзнание у учениците. С., 1998.

[11] Михайлов Г. Екология настояще и бъдеще. С., 1996. Наредба № 21 от 30.09.2004 г. за прилагане на система за натрупване и трансфер на кредити във висшите училища, ДВ, бр. 89 от 12.10.2004 г.

[12] Моисеев Н. Устойчивое развитие и екологическое образование. М., 1996.

[13] Наредба за държавните изисквания за придобиване на висше образование на образователно-квалификационните степени "бакалавър", "магистър" и "специалист", приета с ПМС № 162 от 23.07.2002 г.

[14] Наредба за държавните изисквания за организиране на дистанционна форма на обучение във висшите училища – ДВ, бр. 99 от 9.11.2004 г.

[15] Найденов Н. Основни принципи на устойчивото развитие. Сб. Актуални проблеми на екологията. С., 1999.

[16] Нейков Г., Л. Николова, С. Бенева, Л. Овчарова, С. Караиванов. Химия и опазване на околната среда 10 клас (профилирана подготовка). Булвест 2000., С., 2001.

[17] Нейков Г., О. Пешев, С. Александров, С. Бенева, Л. Станоева. Химия и опазване на околната среда (профилирана подготовка) 11 клас. Булвест 2000., С., 2002.

[18] Нейков Г., Л. Николова, С. Караиванов, С. Бенева, М. Йотова, Л. Овчарова. Химия и опазване на околната среда 10 клас (задължителна подготовка). Булвест 2000, С., 2002.

[19] Правилник за структурата и организацията на учебния процес на Шуменския университет "Епископ Константин Преславски". Ш., 2007.

[20] Програма за подкрепа на образованието за устойчиво развитие в България, 2005.

[21] Събев Д. Психологически проекции на отговорността за опазване на околната среда в България, www.bluelink.net. 2007.

[22] Христов В., К. Вачков, П. Галчева. Триезичен речник на 1999 екологични термини и изрази. ШУ, Ш., 2007.

[23] Шишков Ю. Глобалные экологические проблемы. М., 1991.

За контакти:

Доц. д-р Маргарита Бонева, Катедра "Социални дейности", Шуменски университет "Епископ Константин Преславски", тел.: 0899901914, e-mail: boneva@shu-bg.net

Докладът е рецензиран.